ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو

سيد ميران محمد شاهه

هڪڙن ماڻهن جي شخصيت ۾ ايتري ڪشش هوندي آهي، جو سندن گذاري وڃڻ کان پوءِ به رکيو ناٿو ڪٿبو آهي، ته سندن زندهه صورت اکين اڳيان ڦري ويندي آهي. سيد ميران محمد شاهه جي به اهڙي پرڪشش ۽ هڪ گهڻ پاسائين شخصيت هئي. هو فقط هڪ زميندار ۽ سياستدان نه هو، پر هڪ اهل دل ماڻهو، دانشور، راڳ تي ريجهڻ وارو ۽ محفل جو مور ۽ باغبهار شخصيت جو مالڪ هو.

ميران محمد شاهه جو تعلق ٽياري سيدن جي منعمائي پاڙي سان هو. سندس والد جو نالو سيد زين العابدين شاهه هو. ميران محمد شاهه ١٩ - مارچ ١٨٩٨ع تي ٽکڙ ۾ ڄائو. هي ڳوٺ تعلقي ٽنڊي محمد خان (ضلعو حيدرآباد) ۾ آهي. ٽکڙ هڪ مردم خيز وسيع آهي. شاعر، دانشور ۽ عالم هن ڳوٺ ۾ پيدا ٿيا ۽ پنهنجي علم فضل ۽ علم دوستيءَ سبب نالو ڪڍيائون.

ميران محمد شاهه ابتدائي تعليم حافظ محمد يوسف ۽ حافظ محمد هارون وٽ ورتي. پرائمريءَ کان پوءِ سنڌ مدرسته الاسلام ڪراچيءَ ۾ داخل ٿيو، جتان ١٩٢١ع ۾ مئٽرڪ پاس ڪيائين. اُن کان پوءِ ڊي جي سنڌ ڪاليج ۾ داخلا ورتائين ۽ بي-اي، ايل - ايل - بي ڪري وڪالت جي پيشي جي ابتدا ڪيائين.

وڪالت ۽ سياست سندس سپنو هو، جيڪو آهستي آهستي پورو ٿيندو ويو. آن لاءِ هن مسلسل جدوجهد ڪئي. آن جدوجهد ۾ سندس بزرگن جون ڪيل دين ۽ علم و ادب لاءِ خدمتون مثال بڻيون.

ميران محمد شاهه جا خط جيڪي جناب جي-ايم سيد پنهنجي مرتب ڪيل ڪتاب "رهاڻ" (١٩٦٥ع) ۾ ڏنا آهن. آنهن مان ميران محمد شاهه جي سياسي، سماجي ۽ جذباتي زندگيءَ جا سڀ گوشا چٽا ٿين ٿا. سيد صاحب جي مت ۾ ٿي پاڻ سياست جي ڏکئي سفر مان آڪري پار پيو ۽ منزل ماڻيائين. سيد صاحب ڪتاب جي شروعات ۾ ميران محمد شاهه جي زندگيءَ جو مختصر احوال بہ ڏي ٿو، جنهن مان معلوم ٿئي ٿو تہ وقت جي دستور موجب ميران محمد شاهه سياست ۽ اقتدار جي منزل ڏي ويندڙ ڏاڪا نمبروار طئي ڪيا. لوڪل بورڊ ۽ سنڌ اسيمبليءَ ۾ رهيو.

وڪالت جو امتحان پاس ڪرڻ کان پوءِ ١٩٢٤ع ۾ مِن ۾ سڏايل سادات ڪانفرنس ۾ شريڪ ٿيو. هيءَ شرڪت سندس سياست ۾ اچڻ جو پيش خيمو هئي. هڪ سال پوءِ ١٩٢٥ع ۾ حيدرآباد جي ميونسپل ڪميٽيءَ جو ميمبر ٿيو. آن سان گڏ لوڪل بورڊ، اسڪول بورڊ جو چيئرمن ٿيو. ١٩٢٨ع ۾ بمبئي ڪائونسل جو ميمبر ٿيو ۽ ١٩٢٩ع ۾ حيدرآباد ضلعي لوڪلبورڊ جو ميمبر چونڊيو. هي عهدو ميران محمد شاهه لاءِ اهم عهدو هو. سنڌ جي جدائيءَ جي حق ۾ سائمن ڪميشن تي راءِ ڏنائين. سنڌ جي جدائيءَ کان پوءِ ١٩٣٧ع ۾ سنڌ اسيمبليءَ جو ميمبر چونڊيو. ١٩٣٨ع کان وٺي ١٩٤٦ع تائين سنڌ اسيمبليءَ جو

اسپيڪر رهيو. سنڌ سرڪار ۾ ١٩٥٢ع تائين وزير به رهيو. ١٩٥٣-٥٢ع ۾ اسپين ۾ پاڪستان جو سفير رهيو ته منڊرڊ ۾ به محفلون مچائيندو رهيو. ڪراچي امپرووميئنٽ ٽرسٽ جو چيئرمن ٿيو ۽ سنڌي ادبي بورڊ جو ميمبر رهيو آن کان اڳ بورڊ جي پهرئين دور ۾ آن جو ١٩٤٠ع کان چيئرمن رهيو. بورڊ جو اعزازي سيڪريٽري به رهيو. ميران محمد شاهه جو اهم ڪارنامو ڀٽ شاهه تي ادبي ڪانفرنس جي ١٩٣٢ع ۾ ابتدا ڪرڻ هو. ڀٽ شاهه ثقافتي ڪميٽيءَ جو روح روان، ميمبر، سيڪريٽري ۽ چيئرمن رهيو. ١٩٥٠ع ۾ جڏهن وزير هو تڏهن شاهي رستي کان ڀٽ شاهه تائين پڪو رستو ٺهرايائين. ڀٽ شاهه تي ادبي ڪانفرنس ۽ موسيقيءَ جي محفلن مچائڻ ۾ ميران محمد شاهه جو اهم ڪردار آهي. آن سان گڏ اهل فنڪارن کي اسٽيج ۽ ريڊيو تائين پهچڻ ۾ مدد ڏنائين.

سنڌ مسلم ادبي سوسائٽي حيدرآباد جنهن ڪيترو علمي ڪم ڪيو ۽ ڪتاب شايع ڪيا، تنهن جو ميمبر رهيو. سنڌ يونيورسٽيءَ جي مختلف ادارن جو ميمبر ۽ ڊين فئڪلٽي آف آرٽس به رهيو. انهن ادارو ۽ شخص هڪيئي لاءِ اعزاز بنجي ويا.

سيد ميران محمد شاهه جو سياسي ڪردار، وزير ٿيڻ، مختلف علمي ادبي ادارن، ثقافتي انجمنن جو ميمبر ٿيڻ ۽ ڪم ڪرڻ جي بيشڪ وڏي اهميت آهي، پر بحيثيت شخص جي هو هڪ وڏو ماڻهو ۽ دل وارو ماڻهو هو. ان ڳالهه جا آهي ماڻهو شاهد آهن، جيڪي سندس ويجهو رهيا.

جي ايم سيد سندس سياسي ساٿي رهيو ۽ آن ساٿ ڪري ٻئي قريب رهيا، ٻنهي جي لکپڙهه نهايت اهم آهي. آن سان ٻنهي اکوائن جي دل جي دنيا ۽ سندن شخصيت جي پوري پروڙ پوي ٿي. ڪتاب ”رهاڻ“ جي پيش لفظ مان ميران محمد شاهه جي علمي ادبي زندگي ۽ سياسي زندگيءَ جا انيڪ اکر ملن ٿا. ڪتاب ۾ شامل خطن مان سندس سوچ جا ظاهر ظهور نشان ملن ٿا. خطن ۾ هٿن نه رکو جي ايم سيد ڏي روزمره جي ڳالهين ۽ سير سفر توڙي سياست جي باريڪ نقطن جي باري ۾ لکيو آهي، پر دل جا داستان ۽ مجلسي زندگيءَ جي باري ۾ به خوب لکيو.

ابتدائي سياسي زندگيءَ جي دور ۾ هڪ خط ۾ سيد صاحب کي لکي ٿو:

الهندو ڪچو حيدرآباد.

٨- جنوري ١٩٢٥ع

مون کي افسوس آهي ته پٽ شاهه تان اوهان کان موڪلائڻ بعد احوال موڪلي نه سگهيو آهيان. ڳوٺ اچي والد سان ڪائونسل ۾ بيهڻ جو ذڪر ڪيم، گشت جو احوال ٻڌايم. هٿو شامل راءِ ٿيو. باقي محمد ڪامل شاهه جي چوڻ لاءِ ڪو عمدو موقعو ڏسي ڳالهجي ونس هلنداسون. پوءِ جيڪا صلاح ٻئي ان موجب ڪبو. مون کي والد هدايت ڪئي آهي ته آٻهرائي نه ڪريان موقعي تي سڀڪو ڪم ڪبو. اوهان ان وچ ۾ مون لاءِ ماٺهن کان وعدا وٺندا رهو منهنجي حوصله افزائي ۽ ترقيءَ جا سرچشما اوهين آهيو. آن ۾ خوشامد نه آهي. (رهاڻ ص- ٢٠)

سيد صاحب جي دوستي ۽ سياسي حمايت جو ذڪر ڪيترن ئي خطن ۾ ڪيو اٿس ۽ دوستيءَ جي باري ۾ ته هند هند انهن خيالن جو اظهار ڪيو اٿس ”مان گهڻو ملڪ گهميو آهيان. ڪيترن ماڻهن سان ملاقاتون ڪيون اٿم پر ڪو به سچو هم خيال، هم صفت موصوف دوست تو جهڙو ڪونه ڏنو اٿم. (رهاڻ ص – ٥٩)

ميران محمد شاهه اڪثر ضروري ميٽنگن ۾ شريڪ ٿين ۽ سير سفر لاءِ بمبئي، دهلي، پونا، ڪشمير ۽ ٻين هنڌن تي وقت بوقت ويو. آتان جو احوال هن خطن ۾ لکيو. سيد صاحب ڏي لکيل خطن ۾ اهو احوال ڪولي ڪولي لکيو. ان دلچسپ ۽ اڪثر جذباتي احوال کي ادبي چاشنيءَ، فارسي آميز زبان ۽ شعرن سان سينگاري لکيو. ڪن ڳالهين کي تفصيل سان لکڻ کان پوءِ اڪثر ايئن به لکيائين:

”هينئر رات جا ٻه وڳا آهن. تنهن ڪري هن داستان خارستان کي قلمبند ڪري اوهان جي حفاظت ۾ ڏيان ٿو. حقيقتن کي شاعرانه تخيل کان وڌيڪ اهميت نه ڏجو، متان حسرت حاصل ٿئي ۽ حفاظت سان رکجو، متان ڪو پڙهي ڪڙهي وڃي. (رهاڻ ص – ١٠٧).

اهو ان ڪري لکيائين جو خيال هوس ته دل جون ڳالهيون عام ڪرڻ لاءِ نه آهن. هو هندوستان جي سير سفر ۾ مختلف اهم شخصيتن سان مليو. وڏين وڏين دعوتن ۾ شريڪ ٿيو، رقص و سرود جي محفلن ۾ ويو. نجي محفلن ۾ ويجهن ۽ پيارن دوستن جي محدود حلقن ۾ ويٺو، اهڙين محبت وارين مجلسن جي روحاني ڪيف ۽ سرور کان مستفيض ٿيو. انهن

کي هن گهڻي اهميت ڏني ٿي. اڪثر اهڙين هستين مان مليو جن سندس زندگيءَ تي قدري گهرا نقش ڇڏيا. انهن ۾ خانم طريقي جو ذڪر خطن ۾ تفصيل سان ڪري ٿو. خانم جي زندگيءَ جو احوال آن جي زباني هيٺ ڏني خط ۾ لکي ٿو:

"هڪ آواره سر، پريشان دل، سراسيمه، وارفته عورت، جنهن جي رڳن ۾ والد جي طرفان تيونس (آفريڪا) جي عرب شيخ جو خون، ۽ والده جي طرفان هڪ فرانسيسي جاگيردار جي ڌيءَ جو خون اختلاط ٿيل آهي. پئرس يونيورسٽيءَ جي گريجوئيٽ ۽ لنڊن اسڪول آف ايڪانامڪس جي ڊپلوما حاصل ڪيل آهي، هندوستان جي سر زمين جي سير جو شوق ان ورهن جي عمر کان اسڪول ۾ پڙهندي دامنگير ٿيو."

(رهاڻ ص - ١٣٥)

ايئن خانم طريقي جي ملاقاتن ۽ سندس روح رهائين جو ذڪر ڪندي ميران محمد شاه سيد صاحب کي خطن ۾ انساني زندگي ۽ روحاني رمزن توڙي جذباتي ڪيفيتن کان واقف ڪري ٿو ۽ خانم جي وفات تي ڏک جو اظهار ڪري ٿو:

"مرحوم خانم جي تصوير ڪالهه رات وري منهنجي دماغ ۾ تازي ٿي. جنهن سا ڪي تاريخ ١٢ نومبر ١٩٤٠ع تي گذريل سال ١٠ بجي ٿاڻي بولا خان ۾ سندس بمبئيءَ مان وفاتيءَ جي تار پڙهي زارو زار رنو هوم. سون کي چوي ٿي ته اج چو نٿو روئين؟ پر روئي نٿو سگهان." (رهاڻ ص - ١٨٠)

خطن مان اهو واضح ٿئي ٿو ته ميران محمد شاه هڪ حساس دل رکندڙ انسان هو. هُن دل جي جذبن کي لفظن جو جامو پهرايو آهي. هن هڪ پرپور زندگي گذاري، جن

ڪي ويجهو رهيو انهن ڪي ڇاڻ آهي. جي ايم سيد سان ناتو هئس اُن جو ذڪر سيد صاحب ڪري ٿو. خانم طريقيءَ لاءِ لکي ٿو:

”آها عورت ڪيس غير معمولي نظر آئي“ (رهاڻ ص-٧)

ميران محمد شاهه هڪ منفرد انسان هو. هُو دائمي خوشي ۽ بي لوث دوستيءَ جو طالب هو. سيد صاحب اُن ڳالهه جو تجزيو ڪندي رهاڻ جي پيش لفظ ۾ لکي ٿو:

”هر حسين شڪل، خوبصورت نظاري، مٺي آواز ۽ عمدي ماحول مٿس اثر ڪيو ٿي، ۽ انهيءَ مان هن لطف ۽ خوشي حاصل ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ٿي (رهاڻ- پيش لفظ ص ٢٥)

بقول سيد صاحب جي ته ميران محمد شاهه صاحب دل ۽ محبت جو متوالو هو ۽ سندس زندگيءَ جو فلسفو مهرو وفا تي ٻڌل هو. هُن ڪائنات جي هر شي ۾ حسن کي پرکڻ جي ڪوشش ڪئي. (رهاڻ- پيش لفظ ص-٢)

دنيا کي ڏسڻ لاءِ حسن جو جلوو پسيائين- يورپ جو به سير ڪيائين، سندس زندگيءَ جي دور جو محور سندس خوبصورت دل هئي. دل جي خوشي جو طالب هي آزاد مرد، دانشور، شاعر ۽ سياستدان ١٦ نومبر ١٩٦٣ع تي فاني جهان مان هليو ويو. سندس باري ۾ جناب غلام محمد گراميءَ جو هي رايو نهايت مڪمل ۽ ٺهڪندڙ آهي:

”ميران محمد شاهه هڪ فاضل، عالم، قانوندان، سياستدان، زمانہ شناس، سياح، اديب، شاعر، وڪيل، سفير ۽ وزير جي

حيثيت سان جنهن علم، مطالعي، مشاهدي ۽ تجربي جو مالڪ آهي، هيئنر سرزمين سنڌ ۾ اهڙا تمام ٿورا وڃي بچيا آهن."
(ڪليات ميران - تمهيد ص ل)

ڪليات ميران سنڌس ڪافين، نظمن ۽ غزلن جو مجموعو آهي. ميران محمد شاهه جا ٻه مضمون دل جي طلب ۽ گنجي نڪر جو سير نه رڳو مشهور ٿيا پر درسي ڪتابن ۾ رهندا اچن ٿا. ائين سنڌس ڪتاب شاعرن جي ڪلام جو انتخاب "گلزار خيال" ٻه درسي ڪتاب هو.

ڪليات ميران مان هڪ ڪافي ڏيندي پنهنجو مختصر مقالو ختم ڪريان ٿو ـ ع

ٿلهه: مون ڪي سُرڪَ چکائي ڪا ساقي،
برهه بيمار ڪيس مان بلڪل.

تير تفنگي تيز سان ترٽئون، ترڪ ڪئي منهنجي تاڪي،
روز اکين مان برسن بادل.

مال رڪي تولاءِ سڄڻان ٿيڙا، فاقا ڪڍي ٿيس فاقي،
جيئن بُستان بنا ڪا بُلبل.

پير پري اڄ اگهن اسان جي، ڪر پلائي ڪا باقي،
پوءِ ميران شاهه ٿيندو گل گل.

مون هي مقالو لکڻ وقت ٻن ڪتابن (رهاڻ) مرتب: جي-ايم سيد ناشر سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد ۱۹٦۵ع ۽ (ڪليات ميران) مرتب: غلام رسول شاهه سوز، سنڌ يونيورسٽي پريس حيدرآباد ۱۹٦۰ع مان مدد ورتي آهي.

(ڪليات جي ڇپيل ڪاپي جيڪا سنڌالاجيءَ جي لئبريريءَ ۾ آهي، اُن جي ابتدائي صفحن ۾ يار محمد جي صحيح سان هيٺن لکيل آهي، ولادت ١٩-مارچ ١٨٩٨ع، وفات ١٦-نومبر ١٩٦٣ع ڇنڇر ۾ بجي حيدرآباد بنگلو ۾ عمر جو حساب لڳائي ٦٥ سال ٧ مهينا ۽ ٢٧-ڏينهن لکيل آهي. ڪتاب جي پٺيان سائين ميران محمد شاهه جي پنهنجي انگريزي صحيح سان اها ڪاپي تحفي طور ڏنل آهي.)